

Айнабекова Г.Б.

Ілияс Есенберлиннің «скифтер сағымы» романы аудармасының поэтикасы

Мақалада қазақ әдебиетінде ерекше орны бар бірден бір жазушы Ілияс Есенберлиннің «Скифтер сағымы» романы аудармасының поэтикасы сөз етіледі. Қазақ әдебиеті тарихында бүгінге дейін ең көп роман жазған жазушының қаламынан туған дүниелері оқырман тарапынан ерекше сүйіспеншілікке бөленген. Бүгінде рухани қазыналарымыздың өзге тілдерге, тіпті бір шығарманың бірнеше тілдерге аударылып, өз оқырмандарын тауып жатқан жайы бар. Соның бірі қаламгер Ілияс Есенберлиннің «Скифтер сағымы» романы. Екі бөлімнен тұратын бұл роман жазушыны өзге бір қырынан танытып, оның ізденісінің кең өрісін байқатады. Тарихқа тоқталып, сонау сақ дәуірінен мағлұмат беретін, археология терминдері басым, табиғатты биік талғаммен, ерекше нәзік сезіммен бейнелейтін бұл шығармаға кез-келген аудармашы жүрексініп, бара бермейтіні белгілі. Десек те, Ю.Домбровский мен Н.Платоновалардың жасаған аударма нұсқасын жаман емес деп бағалауға болады. Қарапайым тілмен, жалпы оқырманға жетік түсінікті етіп берген. Сондай-ақ, әттеген-ай дейтін тұстары да жоқ емес.

Түйін сөздер: скиф, сағым, роман, поэтика, аударма, әдебиет, археология, философия.

Aynabekova G.

Poetics of translation of novel of Iliyas Esenberlin «Scythian mirages»

In the article the poetics of translation of the well-known Kazakh writer of Iliyas Esenberlin are examined the «Scythian mirages». Iliyas Esenberlin is an exactly that writer that on a today's day wrote most of novels from all Kazakh writers, what and known in history of Kazakh literature. His works are deeply estimated by readers. In recent year work of the Kazakh writers very often translated into other languages and find the readers. One of such works novel of Iliyas Esenberlin the «Scythian mirages». Roman that consists of two parts lets know that an author is deeply an industrious and purposeful man. Certainly, not every translator of осмеливается to take up translation of work, where the question is about deep history, since scythian times, where meet great number of archaeological terms, with high aesthetics and deep sense nature is described. But however, translation of U. Dombrovski and N. Platonova can be estimated however bad. Translation is given to the reader by simple, accessible, clear.

Key words: scythian, mirages, novel, poetics, translation, literature, archaeology, philosophy.

Айнабекова Г.Б.

Поэтика перевода романа Ильяса Есенберлина «Скифские миражи»

В статье рассматривается поэтика перевода известного казахского писателя Ильяса Есенберлина «Скифские миражи». Ильяс Есенберлин именно тот писатель, который на сегодняшний день написал наибольшее количество романов из всех казахских писателей, чем и известен в истории казахской литературы. Его произведения глубоко оцениваются читателями. В последние годы произведения казахских писателей очень часто переводятся на другие языки и находят своих читателей. Одно из таких произведений роман Ильяса Есенберлина «Скифские миражи». Роман, который состоит из двух частей, дает знать о том, что автор является глубоко трудолюбивым и целеустремленным человеком. Конечно, не каждый переводчик осмеливается взяться за перевод произведения, где речь идет о глубокой истории, начиная со скифских времен, где встречаются множество археологических терминов, с высокой эстетикой и глубоким чувством описывается природа. Перевод Ю. Домбровского и Н. Платоновой можно считать высококачественным.

Ключевые слова: скиф, миражи, роман, поэтика, перевод, литература, археология, философия.

**ІЛИЯС ЕСЕНБЕРЛИННИҢ
«СКИФТЕР САҒЫМЫ»
РОМАНЫ
АУДАРМАСЫНЫҢ
ПОЭТИКАСЫ**

Аударманың поэтикасы туралы сөз қозғау үшін алдымен көркем мәтіннің табиғаты, сипаты, қызметі туралы жүйелі әңгіме айтылуы керек. Онда әдеби шығарманы оқу, түсіну, тану, талдау, талқылау, бағалаудың жолдары қарастырылғаны тиімді. Содан кейін әдеби шығарманы аудару мәселелеріне назар аударудың реті келеді. Ең алдымен көркем туындыны басқа тілге тәржімалаудың қандай зәрулігі бар деген сауалға жауап беру керек болады. Аударманың мақсатын анықтау бір қарағанда оңай болғанымен, шынтуайтқа келгенде, оңай емес екен. Мақсатына қарап мәтіннің қалай аударылатынын болжауға болады дейді зерттеушілер. [1, 31]

Қазақстан республикасы мемлекеттік сыйлығының лауреаты, қазақ әдебиетінің тарихында бүгінге дейін ең көп роман (17) жазған жазушы І. Есенберлиннің қаламынан туған «Айқас», «Ғашықтар», «Қатерлі өткел», «Алтын құс», «Маңғыстау майданы», «Алтын аттар оянады», «Көлеңкемен қорғай жүр», «Алыстағы арпалыс», «Аққу құстар қуанышы», «Махаббат мейрамы», т.б. романдары тың тақырыпта жазылып, қазақ әдебиетінде оған дейін мүлде көтерілмеген мәселелерді қозғаған, оқырман сүйіспеншілігіне бөленген туындылар еді.

Ол – қазақ әдебиетінде алғашқы болып тарихи зерде тамырына қан жүгіртіп, тұншыққан сананы қапастан шығаруға жол салған, ұлт рухын тірілкен жазушы ретінде қазақ әдебиетінің тарихында оқшау орны бар тұлға. Ілияс Есенберлиннің алты кітаптан тұратын тарихи эпопеясы сөз өнерінің әлемдік нұсқасына қосылған тарихты көркемдік пайымдаудың үздік үлгілерінің бірі болып қала бермек. Тарихи тақырып арқылы бүгінгі күнге, қазіргі дәуірге қатысты идеялар айтылатынын естен шығаруға болмайды.

Бүгінгі қазақ романдары мен повестеріндегі адамның жан дүниесі өте күрделі сапада көрініп отыр. Жазушы қауымы адамның жеке басының күйініш-сүйініштерін әсерлі беруде, адамның болмысы, табиғатындағы сапалық өзгешеліктерге ерекше ден қоюда. Сондықтан аталмыш мәселелердің философиялық, эстетикалық мән-мазмұнын ескере отырып жасаған әдеби талдау ұтымды болатын сияқты. Әр кезеңнің әдебиеті заманына, қоғамына өзінше баға беріп, болып жатқан оқиғаларды өзінше түсіндіруге тырысады. Қазіргі Әдебиеттану ғылымында көркем аударма проблемасы аса бір өзекті мәселелердің бірі екені дау туғызбаса керек. Әдеби үрдісте бір халықтың сөз өнеріндегі

көркем шығармалардың екінші бір тілге аударылып, сол елдің рухани байлығына ықпалын тигізіп жатуы жиі кездесетін құбылыс.

Көркем аударманы өнер десек қателеспеген болармыз. Бір шығарманы қайта жаңғыртып жазып шығу деген өте ауыр жұмыс. Онда бір ғана халықтың ұлттық ерекшелігі сақталып қана қоймай, сонымен бірге сол елдің әдебиетінің шеңберіне тән ұлттық, стильдік ерекшелігі де толық сақталуы тиіс. Сондықтан барлық дүние осы әдеби аудармашы еңбегінің сапасына байланысты болмақ. Мұндай аса қиын, таза шығармашылық жұмыс тек көркем сөз шеберлерінің қолынан ғана келетіні белгілі. Себебі, тәржімаланып отырған шығарманың барлық қиындықтары мен құпияларына, ой жүйесіне, көркемдік ерекшеліктеріне, сыр-сипатына тек суреткер аудармашы ғана тереңірек бойлай алмақ. Қазақ әдебиетіндегі аударма мәселесінің бастау алуы Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Ыбырай Алтынсарин есімдерімен тікелей байланысты.

Бүгінде рухани қазыналарымыздың өзге тілдерге, тіпті бір шығарманың бірнеше тілдерге аударылып, өз оқырмандарын тауып жатқан жайы бар. Соның бірі қаламгер Илияс Есенберлиннің «Скифтер сағымы» романы. Екі бөлімнен тұратын бұл роман жазушыны өзге бір қырынан танытып, оның ізденісінің кең өрісін байқатты. Автор өмірде болған, көрген, бастан кешірген, куә болған жайларды әдеби қорыту, жинақтау негізінде жазған деп білем. Оның бәрінің астарында шынайы шындық жатыр. Әдебиеттегі параллелизм тәсілімен жазылған бұл шығармада адам мен табиғат байланысы, адамгершілік, опасыздық, достық, сатқындық, қайғы, мұң, ішкі жан-дүние, махаббат азабы сынды мәселелер орын алады. Тіпті кейіпкерлердің өзін осы құбылыстардың символы етіп алуға да болатын сияқты. Күнтуарды достыққа берік, адал, жанашыр жан дер болсақ, Ерғазыны өз қамын ойлаған жала жапқыш, сатқын деуге де болады. Дәл осындай жайт Дэниел-Жаннат-Арман оқиғасы мен Пейілжан-Өрік-Нұралі оқиғасында да кездеседі. Іштей біреуіне жаның ашып отырса, біреуін тіпті жек көріп отыратының жасырын емес.

Тарихқа тоқталып, сонау сақ дәуірінен мағлұмат беретін, археология терминдері басым, табиғатты биік талғаммен, ерекше нәзік сезіммен бейнелейтін бұл шығармаға кез-келген аудармашы жүрексініп, бара бермейтіні белгілі. Десек те, Ю. Домбровский мен Н. Платоновалардың жасаған аударма нұсқасын жаман емес деп бағалауға болатын шығар. Қарапайым тілмен, жалпы оқырманға жетік түсінікті етіп берген. Сондай-ақ, әттеген-ай дейтін тұстары да жоқ емес. Солардың бірі роман

көктем келген шақтағы табиғат көрінісімен басталып, оқырманды баурап, терең тұңғыыққа әкетеді.

«Біреу қызыл шұнақ үскірік қысты, не сағыныштай сарғайған алтын күзді, болмаса шат көңілдей жазды жақсы көреді. Ал кей кісі төрт мезгілдің басы, тоқсан тілектің тоғысқан шағы хош иісті көктемді сүйеді. Бұл бір қуаныш нұрына бөленген ғашық жүздер, махаббат көздер молая түскен шақ. Әлем біткен қырмызыдай сәнді келеді. Дымқыл тартқан жер бетінде көкбалауса, бетеге, киік, марал, қаз оттары ду ете көтерілген. Жайшылықта иіс бермес аюбалдырған, айбатмия, сасыр, шетендердің өздері де жұпар аңқиды... Сай-салада, сылқ-сылқ күліп былдырлай аққан қар суы, мұз бұлақтар. Дүние анасынан жаңа туғандай жасарған. Осы бір керемет сәнге бөленген әлем, өзінің ғажайып ән-күйімен сенің жаныңды, қиялыңды қуанышымен әлдилеп, құлашыңды көзің жетпес көкжиегіне серметеді. Көзіңде күн сәулесі тұтанып, билегің, ән шырқағың келеді! Өзіңді-өзің бұл жалғандағы ең бақытты, ең қуанышты жан сезінесің! Кім мұндай көктемді сүймес! Кім жақсы көрмес! Әсіресе Алматының көктемін айтсаңдаршы! Қандай сұлу! Қандай көрікті!...» [2, 3] – деп жалғаса беретін ерекше әсерлі сезіммен берілген картинаны орыс тіліндегі аударма нұсқадан, «Снова пришла весна. На оттаявшей земле дружно поднялись клевер, пырей, щавель...» [3, 3] – деген бір-екі ауыз сөзбен ғана көре аламыз. Жазушының жанына жақын бұл мезгілді ерекше бір жан тебіренісімен беруі бекер емес шығар. Міне осындай табиғат көріністері бірнеше жерде қалып қойып, не болмаса қысқаша беріліп отырған. Бір қарағанда осынау ұзақ табиғат бейнесіне тек қысқаша түсіндірме беріп қана қойғандай көрінгенімен, аудармашыларды да түсінуге болады. Осыдан қазақтың тілінің қаншалықты күрделі, бай, сұлу, көрікті екеніне тағы бір мәрте дәлел аламыз. Шебер жасалған қуаныш нұры, қырмызыдай сәнді, арық торғайдай бұтақтар, күміс көлдер, көгілдір өзендер, сылқ-сылқ күліп аққан қар суы, мамық бұлттар, күміс найзалар, сұлу кілем сынды теңеулер қай аудармашыға болмасын қиындық туғызатыны анық. Дәл осындай тағы бір мысал бірінші тараудың аяғында да кездеседі. «Сөйткен жалғзының қазір көкірегің қарыс айырған қайғыға шомылғанын көргенде, өңменінен шаныу қадалғандай бір орнында тұра алмады. Оның көз жасынан өз жүрегі күңіреніп кетті. Дэниелін баяғы жас күніндегісіндей, алдына алып әлдилей, аялап сүйіп, уатқысы, жұбатқысы келіп кетті. Бірақ жігіт болып қалған баласын қалай уатады, қалай жұбатады? Не деп тоқтау айтады? Ал жұбату да, тоқтау да айту керек. Өйтпесе, жас адам, қауызын жаңа жар-

ган гүл тәрізді өкініштігі азнаған үскірігіне шыдай алмай, мезгілсіз солып қалуы да мүмкін...».[2, 28] Жалғыз ұлын сүйген қызы тастап, басқа біреумен қашып кеткендегі қиналысын көріп, жаны тебіренген кейіпкердің осынау эмоцияға толы сезімін орыс тіліндегі нұсқасынан, «Дәниелін баяғы жас күніндегісіндей, алдына алып әлділей, аялап сүйіп, уатқысы, жұбатқысы келіп кетті.» -деген сөйлемнің ғана, яғни «Кунтуару вдруг захотелось взять сына на руки, приласкать его, как малыша.» [3, 18] – деп аударылғанын көреміз. Демек, аудармашылар шығарма кейіпкерлерінің ішкі сезім әлемін, тебіреніс сәттерін аударуға келгенде орыс тілінен орынды сөйлем таба алмай кібіртіктегені байқалады. Дәл осындай мысалды аударма нұсқадан көптеп табамыз. Айырмашылығын айшықтаймыз деген ниет болса кітапты басынан аяғына дейін түгел қайта аударып шығуға тура келер еді.

Тағы бір қызығы біз оқып отырған аударма нұсқаның алтыншы тарауында түпнұсқада мүлде жоқ оқиға баяндалған. Дәлірек айтсақ, «күйеуі қайтыс болмай тұрып Күнімжан бір ақбөкенді асырапты. Күйеуінің қазасынан соң Күнімжан Алматыға кетіп, әлгі бөкен елсізге жортқан. Кейін қазба жұмыстары әсерінен Қазікеннің қабіріне нұсқан келетін болған соң, ерінің сүйегін Алматыға алып кету мақсатында Күнімжан Қызылтасқа келмек болады. Дәл осы кезде баяғы ақбөкен екі лағымен өзі өскен өңірге қайта оралады, ескі үйдің алдына келеді. Мұны көрген жұмысшылар таң қалысады. Әсіресе балалар мээ-мейрам. Олар түз тағысына қолдарындағы нандарын, жылы суларын береді. Күнімжанды ұнатып жүрген Нұралі бұл оқиғадан іштей «ақбөкеннің иесі де келіп қалар» деп үміттенеді».

Ал енді бұл оқиға қазақша нұсқада атымен жоқ. Аудармашылардың «ақбөкен хикаясын» не үшін, қандай мақсатпен кірістіргені белгісіз. Алайда, жорамал айтуға хақымыз бар. Бірінші-

ден, «ақбөкен хикаясы» шығарма авторы І. Есенберлиннің біз қолға ұстап көрмеген қолжазба нұсқасында бар болуы мүмкін. Екіншіден, Күнімжанның елге оралу сәтін әсерлі етіп суреттегісі келген аудармашылар оқиға бояуын қанық қылып, көркемдеуді мақсат еткен шығар. Бұдан өзге де жорамал айту біз үшін қисынсыз. Ал шындығына келсек, кез-келген шығармада жоқ оқиғаны, сюжетті аударма нұсқаға ойдан қосу үлкен қателік. Тіпті, аудармашы жазушыдан да талантты, шебер қаламгер болған күннің өзінде де мұндай әрекетті оң бағалауға болмайды. Шығарманың идеясын түзеу, басқа оқиғалармен толықтыру аудармашыларға рұқсат етілмейді. Аудармашылардың мұндай қателігі автордың ойы мен қиялына кесірін тигізеді. Бұл «Скифтер сағымы» аудармасынан көрінген ең бір олқы тұс.

Ал енді сөзіміздің соңында айтарымыз, көркем туындыны аударуға кіріспес бұрын кез-келген аудармашы шығарманы толықтай оқып, түсініп, талдап, талқылап, бағалап алғаннан кейін оны аударудағы өз мақсатын анықтап алғаны жөн. Ғалымдардың айтуы бойынша оның бірнеше негізгі мақсаттары болады: ең алдымен өзге тілде жазылған шығарманың мәнері мен стилін оқырманға ашып, айқындап беру, не болмаса көркем шығарма арқылы басқа халықтардың мәдениеті, салт-дәстүрі, тұрмыс-тіршілігі жайында мағлұмат беру, ал үшіншісі жалпы шығарманың мазмұны жайында мағлұмат беру. «Скифтер сағымын» аударудағы мақсат осы үшіншісі болған секілді. Оған себеп түпнұсқа мен аудармадан келтірілген бірнеше дәлелдер болмақ. Жалпы кітаптың мазмұны, оқиға желісі толық, дәл берілгенімен көркемдік жағы, кейіпкерлердің ішкі монологуы, эмоциялары, жан-тебіреністері, күйініш-сүйінішке толы сезімдері кей жерде қысқаша ғана болса, кей жерлерде мүлде түсіп қалып отырған. Ал көркем туындыны тартымды да, әсерлі ете түсетін дәл осындай тұстары емес пе...

Әдебиеттер

- 1 Есембеков Т.О. Аударманың поэтикалық мәселелері // «Аударматану мен әдеби компаративистиканың өзекті мәселелері» атты халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 264 б.
- 2 Есенберлин І. Скифтер сағымы. Роман. – Алматы: Көшпенділер, 2002. – 342 б.
- 3 Есенберлин И. Скифские миражи. Золотые кони просыпаются: пер. с каз. Ю. Домбровского, Н. Платоновой. – Алматы: ИД «Кочевники», 2003 – 264 с.

References

- 1 Esembekov T.O. Awdarmani'ng poe'tkali'q ma'seleleri // «Awdarmatanw men a'debi'' komparati''vi''sti''kani'ng o'zekti ma'seleleri» atti' hali'qarali'q ghi'li'mi''-teori''yali'q konferenci''ya materi''aldari'. – Almati': Qazaq wni''versi''teti, 2010. – 264 b.
- 2 Esenberli''n I. Ski''fter saghi'mi'. Roman. – Almati': Ko'shpendiler, 2002. – 342 b.
- 3 Esenberlin I. Skifskie mirazhi. Zolotyie koni prosypajutsja: per. s kaz. Ju. Dombrovskogo, N. Platonovoj. – Almaty: ID «Kochevniki», 2003 – 264 s.